

ІНКЛЮЗИВНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ ЯК СИСТЕМА

©2020 ПАВЛОВ О. І., ДІДУХ С. М.

УДК 330.34.011-021.387 (477)
JEL Classification: D63; O18; Q18

Павлов О. І., Дідух С. М.

Інклюзивний розвиток України як система

Мета статті полягає в удосконаленні наукового уявлення щодо сутності категоріального апарату інклюзивності та визначення інклюзивного розвитку України як певної системи у її просторовому вимірі, секторальному і галузевому зрізах, політичному, економічному, соціальному і духовному проявах. Визначено, що системний виклик, обумовлений світовою економічною кризою, посиленою епідемією коронавірусної інфекції, поставив в центр уваги світової спільноти проблему подолання бідності та соціально-економічної нерівності як на глобальному, так і на національному рівнях, що, своєю чергою, актуалізує питання переходу суспільства до засад інклюзивності. Обґрунтовано, що питання трансформації моделі розвитку суспільства набуло значущості на тлі суперечливого розвитку глобалізації, пов'язаного з посиленням розриву між країнами центру світ-системи та країнами, що перебувають на її периферії. Наукова новизна дослідження полягає у визначенні етапів, напрямів створення передумов інклюзивності та в обґрунтуванні системного уявлення про інклюзивний розвиток України. Для розкриття сутності та структури інклюзивного розвитку України здійснено аналіз наукового дискурсу, пов'язаного з категоріальним апаратом дослідження. Було проведено аналітику інклюзивного розвитку на основі ідентифікації парних дихотомій, які розкривають сутність і спрямованість цього процесу. Представлено рейтинг України за індексом інклюзивного розвитку серед країн, що розвивається. Сформовано системне уявлення про інклюзивний розвиток України, складовими якого є інклюзія як суспільний феномен, власне інклюзивний розвиток як процес, його елементи (об'єкти) та результат. Виявлено проблеми, які мають свій прояв на національному рівні, у просторовому вимірі, секторальному та галузевому зрізах, в політичній, економічній, соціальній, духовній сферах суспільної життєдіяльності та є певними перепонами на шляху формування інклюзивного суспільства; розкрито перспективи суспільного розвитку на засадах інклюзивності. Перспективи подальших наукових розвідок перебувають у площині обґрунтування вітчизняної моделі інклюзивного розвитку, яка б враховувала специфіку та сучасний стан українського суспільства.

Ключові слова: інклюзія як суспільний феномен, інклюзивний розвиток України, елементи інклюзивного розвитку, результати інклюзивного розвитку, система.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-4-75-81>

Табл.: 2. Бібл.: 34.

Павлов Олександр Іванович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки промисловості, Одеська національна академія харчових технологій (вул. Канатна, 112, Одеса, 65039, Україна)

E-mail: pavlovodessaep@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6431-5210>

Дідух Сергій Мирославович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки промисловості, Одеська національна академія харчових технологій (вул. Канатна, 112, Одеса, 65039, Україна)

E-mail: didukhsm@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1534-0975>

UDC 330.34.011-021.387 (477)
JEL Classification: D63; O18; Q18

Pavlov A. I., Didukh S. M. Inclusive development of Ukraine as a system

The purpose of the article is to improve the scientific understanding of the essence of the categorical apparatus of inclusiveness and define the inclusive development of Ukraine as a system in its spatial dimension, sectoral and sectoral sections, political, economic, social and spiritual manifestations. It is determined that the systemic challenge caused by the global economic crisis, exacerbated by the epidemic of coronavirus infection, has focused on the problem of overcoming poverty and socio-economic inequality at both global and national levels, which in turn raises the issue of society's transition to principles of inclusiveness. It is substantiated that the issue of transformation of the model of development of society has become important against the background of the contradictory development of globalization, associated with the widening gap between the countries of the center of the world system and countries on its periphery. The scientific novelty of the study lies in the definition of stages, directions of creating the preconditions for inclusiveness, and in substantiating the systemic idea of inclusive development of Ukraine. To reveal the essence and structure of inclusive development of Ukraine, an analysis of the scientific discourse related to the categorical apparatus of research was carried out. An analysis of inclusive development was conducted based on the identification of paired dichotomies that reveal the essence and direction of this process. The rating of Ukraine according to the index of inclusive development among the developing country is presented. A systematic idea of inclusive development of Ukraine is formed, the components of which are inclusion as a social phenomenon, inclusive development as a process, its elements (objects) and result. Problems that have their manifestation at the national level, in the spatial dimension, sectoral and sectoral sections, in the political, economic, social, spiritual spheres of public life, and are certain obstacles to the formation of an inclusive society, prospects for social development based on inclusiveness. Prospects for further scientific research are in the plane of substantiation of the domestic model of inclusive development, which would take into account the specifics and current state of Ukrainian society.

Keywords: inclusion as a social phenomenon, inclusive development of Ukraine, elements of inclusive development, results of inclusive development, system.

Tabl.: 2. Bibl.: 34.

Pavlov Alexander I. – Doctor of Sciences (Economics), Professor, Head of the Department of Industrial Economics, Odesa National Academy of Food Technology (112 Kanatna Str., Odesa, 65039, Ukraine)

E-mail: pavlovodessaep@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6431-5210>

Didukh Serhii M. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Industrial Economics, Odesa National Academy of Food Technology (112 Kanatna Str., Odesa, 65039, Ukraine)

E-mail: didukhsm@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1534-0975>

Вступ. Системний глобальний виклик, який постав перед людством у вигляді світової економічної кризи, посиленою дією коронавірусної інфекції, поставило перед сучасною цивілізацією питання щодо сенсу буття.

Це питання набуло наукової актуальності та практичної значущості на тлі суперечливого розвитку глобалізації, пов'язаного з посиленням розриву між країнами центру світ-системи та країнами, що перебувають на її периферії. Зокрема, тенденції розвитку економічної глобалізації ставлять під сумнів перспективи подальшої організації суспільного життя на засадах лібералізму. Глобалізація економіки супроводжується не тільки утворенням глобальних ринків, а й уніфікацією та універсалізацією способу життєдіяльності у всіх її сферах і вимірах, що підриває принципи особистої свободи, реалізації права приватної власності та втілення в життя демократичних норм. Водночас посилюється розрив між розвинутими країнами центру світ-системи та країнами, що перебувають на її периферії.

Зазначені процеси ставлять в центр уваги світової спільноти проблему подолання бідності та соціально-економічної нерівності як на глобальному, так і на національному рівнях, що, своєю чергою, актуалізує питання переходу суспільства на засади інклюзивності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових літературних джерел з досліджуваної теми свідчить про їх значне різноманіття. Тому, враховуючи це, було здійснено їх систематизацію за відповідними дослідницькими блоками.

У процесі аналізу літературних джерел виділено публікації, в яких висвітлюються міжнародний досвід реалізації моделі інклюзивного розвитку [1], напрями інклюзивного розвитку України [2; 3], проблеми територіального вимірювання в умовах інклюзивного розвитку [4], різні аспекти інклюзивності розвитку регіонів [5–9], розвиток національної економіки на шляху до інклюзивності [10–14], стратегія управління інклюзивним розвитком національної економіки [15; 16]; міститься поглиблений аналіз інклюзивного сільського розвитку в Україні [17–21]; аналізується впровадження інклюзивних інновацій в агропродовольчому секторі [22; 23]; розкривається інклюзивність міського розвитку [24; 25] та розвитку сільських громад [26].

Проте, незважаючи на наявність значної кількості публікацій з питань інклюзивного розвитку України, серед них відсутні праці, в яких досліджувана проблема розглядалася б комплексно. Ця обставина й вплинула на вибір цієї теми.

Метою дослідження є удосконалення наукового уявлення щодо сутності категоріального апарату інклю-

зивності та визначення інклюзивного розвитку України як певної системи у її просторовому вимірі, секторальному і галузевому зрізах, політичному, економічному, соціальному і духовному проявах.

У процесі досягнення мети дослідження використано системний підхід, імплементовано наукову категорію «ціле–частина» в дослідницьке поле інклюзивного розвитку, застосовано загальнонаукові та економічні методи для характеристики інклюзивного розвитку України як певної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розв'язання завдань дослідження потребує приділення першочергової уваги визначенню наукових категорій, які використовуються у сучасному науковому дискурсі з проблематики, пов'язаної з інклюзивним розвитком. Йдеться про такі споріднені категорії, як «інклюзивне зростання», «економічний розвиток» і «економічне зростання», та споріднені поняття, якими є «інтеграція» та «консолідація».

Про актуальність такого кроку у пізнавальній діяльності свідчить практика некоректного використання категоріального апарату інклюзивності, яка проявляється в ототожненні понять «інклюзивне зростання» та «інклюзивний розвиток», хоча є очевидним, що в першому випадку йдеться про кількісні, а в другому – якісні характеристики того ж самого процесу.

Так само є некоректним протиставлення показника ВВП та спеціальних показників інклюзивного зростання, які використовуються в практиці індексації інклюзивного розвитку міжнародними організаціями та науковою спільнотою.

Як приклад такого вільного поводження з науковими категоріями можна послатися на визначення інклюзивного розвитку як нової концепції економічного зростання, яке належить В. Решетило. Цей автор пояснює феномен інклюзії від зворотного, тобто через процес відсторонення значної частини населення від участі у збільшенні ВВП, процесі економічного зростання, а отже, і у його розподілі [4, с. 76]. Хоча важко уявити ситуацію, за якої відбувається зростання обсягу ВВП при зростаючій незайнятості економічно активного населення. Це населення може практично отримувати соціальну допомогу від економічного зростання лише завдяки перерозподілу ВВП.

Проте такий шлях не веде до дійсної інклюзивності, хоча при цьому використовуються значні суспільні ресурси для надання допомоги соціально незахищеним прошаркам населення. Однак, як влучно зауважує О. Прогнімак [27, с. 188], більша «справедливість», «рівність» у розподілі доходів може одночасно сприяти виключенню більш

вмотивованих і здатних груп населення від активної участі в процесах політичних, соціальних і економічних змін.

Дійсно, тенденція виключення із українського простору значної кількості кваліфікованого персоналу, з причини відсутності економічних мотивів, спостерігається протягом усього часу існування суверенної української держави.

Таким, що звужує розуміння сутності проблеми «виключення» та пом'якшення її суспільної гостроти, є тлумачення інклюзії як широкого спектра «стратегій щодо забезпечення ресурсів, орієнтованих на підтримку груп населення або окремих громадян, які знаходяться у несприятливому становищі» [28, с. 15].

Ще далі у цьому сенсі пішли окремі соціологи, які посилаються на запозичене з педагогіки визначення інклюзії як однобічного процесу «що має на меті «включення» когось і кудись (очевидний насильницький відтінок), результатом якого є наявність у середовищі чужорідного для нього «тіла». Тому інклюзія сумнівна і як результат – «включений не стає в цьому процесі нормальною частиною загального дружнього оточення» [29, с. 93]. За такою логікою «когось» краще залишити там, де він є, але це не є інклюзією.

Можна погодитися з тим, що «у широкому розумінні інклюзивний розвиток полягає у посиленні залучення до вирішення політичних, соціально-економічних, екологічних, духовних проблем розвитку країни (регіонів) всіх без винятку верств населення і соціальних груп (включаючи найуразливіші категорії), а також територій [25, с. 14]. У запропонованому географами підході до розуміння сутності інклюзивного розвитку міститься виділення його просторового виміру та виокремлено категорію «залучення» як системоутворюючої.

Дійсно, аналітика інклюзивного розвитку ґрунтується навколо парних дихотомій «відчуженість (відстороненість) – залученість», «ексклюзивність (виключеність) – інклюзивність (включеність)», «сегрегація – інтеграція» (табл. 1).

Таблиця 1

Етапи та напрями створення передумов інклюзивності

Етапи	Напрями
Перший етап	Відчуженість → Залученість
Другий етап	Виключеність → Включеність
Третій етап	Сегрегація → Інтеграція

Джерело: авторська розробка

Ключем до побудови вітчизняної моделі інклюзивного розвитку є подолання відчуження людини від результатів своєї праці, від процесу виробництва, від самого себе та суспільства.

Наслідком подолання причин відчуження є настання стану соціального залучення як готовності до подолання певних перешкод на цьому шляху.

Головною перешкодою на цьому шляху є виключеність значної частини суспільства від участі у політичних, економічних, соціальних і духовних процесах.

Реальною ознакою настання стану включеності громадян у процес суспільних перетворень є становлення громадянського суспільства, в якому понад 50 % соціуму належать до середнього класу.

Тільки в такому заможному суспільстві з'являються матеріальні та духовні передумови для відходу від практики сегрегації (відділення), фактичного чи юридичного відокремлення певних суспільних груп, які вирізняються за расовими, гендерними, соціальними, фізичними, релігійними, мовними чи іншими ознаками.

Саме таке суспільство визнається прогресивною світовою спільнотою консолідованим та інтегрованим для виконання тих завдань, які постають перед ним.

Відтепер зосередимося на характеристиці інклюзивного розвитку України як певної системи, актуальність якої зумовлена відсутністю у науковому дискурсі подання цього понятійного конструкту в контексті філософської категорії «ціле-частина» («система-елемент»).

Система – це впорядкована множина взаємопов'язаних елементів, що становлять певну єдність, якій притаманні такі властивості, як цілісність, упорядкованість, ієрархічність, доцільність, самовпорядкування, розвиток, взаємодія з навколишнім середовищем.

Відповідно до системного підходу інклюзивний розвиток України одночасно є системою і не є такою. Так, з точки зору релятивізму (від лат. *relativus* – відносний), за яким об'єкт характеризується у відносинах з іншими об'єктами, інклюзивний розвиток України не є власне системою, а входить до складу світового інклюзивного розвитку як його підсистема. З позиції атрибутивності при характеристиці цього простору інклюзії на перший план виходить взаємодія його складових частин (табл. 2).

Позиціювання України у світовому вимірі свідчить, що вона за індексом інклюзивного розвитку (IDI) та ВВП (GDP) на душу населення за останні роки посідає місце у середині п'ятого десятка країн, що розвиваються [11, с. 68].

Тому нашій країні слід рухатися власним курсом до стану інклюзивності без запозичень тих чи інших моделей інклюзивного розвитку, як то – американська, європейська чи китайська.

На цьому шляху доведеться розв'язати невідкладні проблеми. Передусім – це подолання бідності, рівень якої становить 45 %, а коефіцієнт Джині – 26,3 % [30]. Зростає рівень безробіття, який у другому кварталі 2020 року досяг позначки у 9,6 % [31].

Соціально-економічна нерівність має і просторовий вимір, що потребує прийняття відповідних заходів. За результатами досліджень науковців Інституту економіки та прогнозування НАН України, для досягнення інклюзивності на рівні сільської та міської територіальних підсистем суспільства необхідно подолати різницю, яка склалася не на користь першої з них: у соціальній (–16,3 %) та економічній (–10,5 %) сферах [32].

Проте поки що не до кінця зрозумілим залишається питання щодо відстеження зазначених диспропорцій соціально-економічного розвитку у спільному просторовому вимірі, враховуючи утворення сільсько-міських агломерацій на рівні об'єднаних територіальних громад (ОТГ) та новоутворених районів.

Таблиця 2

Системне уявлення про інклюзивний розвиток України

Інклюзія як суспільний феномен	Інклюзивний розвиток як процес	Елементи (об'єкти) інклюзивного розвитку	Результат інклюзивного розвитку
<p>Включеність усіх верств населення у:</p> <ul style="list-style-type: none"> процес суспільного відтворення; систему відносин власності; процес політичних, економічних, соціальних, духовних змін 	<p>Здійснення суспільних перетворень за активної участі усіх груп населення без їх обмежень за віковими, статевими, соціальними, політичними, релігійними, етнічними, фізичними, ознаками</p>	<ul style="list-style-type: none"> Адміністративно-територіальні одиниці Сектори та галузі національної економіки Політична, економічна, соціальна, духовна сфери суспільного життя Домогосподарства Окремі громадяни 	<p>Формування середовища суспільної гармонії та добробуту, в якому відсутні суспільна дискримінація за будь-якими ознаками, бідність та соціальна несправедливість</p>

Джерело: авторська розробка

У будь-якому разі доречною є пропозиція щодо врахування специфіки інклюзивного сільського розвитку, яка полягає в усвідомленні недостатності аналізу лише показників економічного зростання на кшталт рівня доходів, прибутків, обсягів тощо. Перехід до інклюзивного сільського розвитку як гармонічної взаємодії соціальної, економічної та політичної компоненти розвитку людини може забезпечити підвищення якості життя, що передбачає покращення здоров'я населення, досягнення раціональної норми його харчування, удосконалення системи надання освітянських послуг та зменшення диспропорцій у матеріальному забезпеченні [17, с. 4].

У секторальному та галузевому зрізах інклюзивного розвитку доцільно зосередити увагу на таких напрямках, як реалізація стратегії «Індустрія 4,0», впровадження сучасних технологій, подолання сировинної спрямованості агропродовольчого сектора, монопольного статусу великих компаній холдингового типу, підвищення їх соціальної відповідальності за наслідки господарської діяльності, налагодження партнерського співробітництва між бізнесом, владою та суспільством.

Серед адміністративно-територіальних одиниць України найбільш проблемними в плані реалізації завдань інклюзивного розвитку виглядають регіони. І справа тут не тільки у незавершеності реформи територіальної організації влади. На цьому рівні найбільш загрозливими для інклюзивності є міжрегіональні соціально-економічні диспропорції, які склалися історично та посилюються за часів незалежної України. Це – великий розрив між регіонами за рівнем ВВП, сукупними доходами населення, розвитком інфраструктури, що посилює також соціально-економічну нерівність на груповому та індивідуальному рівнях.

Різниця між максимальним (м. Київ та Київська область) і мінімальним (Донецька, Луганська, Херсонська області) значеннями індексу інклюзивного розвитку регіонів є більш ніж двократною [33].

Більш обнадійливою виглядає ситуація щодо переходу до інклюзивного розвитку ОТГ і районів, у просторі яких відбулися позитивні зрушення передусім у стані їх інфраструктури. Певні перспективи щодо покращення рівня життя населення пов'язані з наявністю в межах цих

соціально-просторових утворень обласних центрів і функціонування великих агрохолдингів.

На рівні сільських громад фахівці відмічають погіршення доступу до суспільних послуг, що супроводжувалось також істотним розшаруванням за можливістю їх отримання населенням внаслідок різних місць проживання та рівнів доходів. Зокрема, ці умови є кращими в приміській і рекреаційній сільській місцевостях, а також у селах – центрах виробничих і територіальних утворень; гірші – у сільській «глибинці», малих і віддалених поселеннях. Більші можливості отримання якісних послуг на селі мають заможні групи населення: міські жителі, які використовують сільську місцевість як споживче благо (розташування «другого житла», замських маєтків тощо), та сільські жителі з достатнім рівнем доходів, а менші можливості – селяни, які займаються низькодохідною сільськогосподарською діяльністю, пенсіонери, незайняті особи тощо [21, с. 101].

Нові можливості щодо залучення громадськості до активної участі у політичному, економічному, соціальному та духовному житті суспільства відкриває децентралізація влади та управління. У сформованих ОТГ та новоутворених районах, які перетворилися на просторові, інклюзивні за своєю формою осередки, здійснюється спільна діяльність сільсько-міського соціуму. За таких умов до вирішення нагальних місцевих проблем залучаються не тільки органи місцевого самоврядування, підприємці, а й пересічні громадяни, які усвідомлюють необхідність переходу до інклюзивного розвитку та суспільного добробуту, керуючись принципом «зроби сам для себе».

На рівні домогосподарств основна проблема щодо формування інклюзивності полягає у зменшенні частки витрат на задоволення первинних потреб у загальній структурі витрат.

При цьому задачею переходу до моделі інклюзивного розвитку є подолання відчуження окремих верств населення від продуктивної суспільної праці. Зокрема, детального розгляду потребують причини відсутності зацікавленості сільського населення у роботі. На нашу думку, причини є обопільними: з одного боку підприємства аграрного сектора дійсно пропонують недостатнього привабливі умови праці сільському населенню. Середня заробітна у сільському господарстві на кінець 2019 р. складала 9287 грн, у той

час як у промисловості – на 47 % вище (13652 грн) [34]. Середня заробітна плата в сільському господарстві складає 83,2 % середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників в цілому по економіці [34].

З іншого боку – відбулася зміна економічної поведінки сільського населення. Відчуження сільського населення від активної економічної діяльності значною мірою обумовлено відсутністю матеріальних стимулів, веденням домашнього господарства, результати якого не оподатковуються та знаходяться в тіні і дозволяють значною мірою забезпечити прийнятний рівень життя для сільського населення.

На сьогодні модель поведінки сільського населення є спрощеною: забезпечення досить обмежених потреб (що обумовлено відсутністю можливості витрачання коштів у сільській місцевості) переважно за рахунок ведення натурального господарства (яке забезпечує базові потреби) за відсутності оподаткування доходів від домашнього господарства, а також отримання дотації або пенсії від держави.

Станом на кінець 2019 р. в Україні для ведення особистого селянського господарства використовувалось 2513,4 тис. га земель, що становить основу доходів значної частки сільських жителів [34].

Тобто в такій ситуації базові потреби сільського населення забезпечуються, а потреби вищого рівня не формуються внаслідок відсутності чинників їх формування.

При будівництві в сільській місцевості нових підприємств, незважаючи на високий рівень безробіття, пошук персоналу є ускладненим для переважної більшості інвесторів. Однак така модель поведінки не влаштовує сільську молодь, яке має вищі споживчі настрої та більш активну ринкову економічну поведінку. Саме тому відбувається відтік молоді із сільської місцевості в більш населені пункти. На нашу думку, зусилля держави мають бути спрямовані, в тому числі, на зміну споживчої моделі мешканців сільських територій.

Вектор зміни поведінки, з одного боку, може полягати у виведенні з тіньового сектора економічних контрагентів агропродовольчої сфери. Однак, з іншого боку, тіньова економіка є однією із моделей формування інклюзивної економіки, оскільки тіньова економіка зменшує бар'єри для входу на ринок різних груп населення через відсутність необхідності формалізації підприємницької діяльності.

Таким чином, розв'язання проблеми переходу до більш якісного й інклюзивного економічного розвитку на селі вимагає насамперед суттєвого розширення масштабів існуючого формального ринку праці, а також диверсифікації сфер і видів зайнятості населення. Окремі громадяни, що є дієздатними, мають перетворитися з суб'єктів виробництва на споживачів різноманітних суспільних благ.

Таким чином, перехід України до інклюзивного розвитку передусім залежить від розгортання цього процесу у її різних просторових вимірах, секторах і галузях національного господарства, у політичній, економічній, соціальній та духовній сферах суспільного життя. Не менш важливим на цьому шляху є розроблення та реалізація державної політики інклюзивного розвитку.

Висновки. Розкриття сутності та структури інклюзивного розвитку України як певної системи потребувало

здійснення аналізу наукового дискурсу, пов'язаного з категоріальним апаратом дослідження.

Для вирішення цього завдання було проведено аналітику інклюзивного розвитку на основі ідентифікації парних дихотомій, які розкривають сутність і спрямованість цього процесу. Це дало можливість обґрунтувати етапи та напрями створення передумов інклюзивності.

Характеристику інклюзивного розвитку України як певної системи здійснено на основі системного підходу та в контексті філософської категорії «ціле–частина». Це дало можливість сформулювати системне уявлення про інклюзивний розвиток України, складовими якого є інклюзія як суспільний феномен, власне інклюзивний розвиток, як процес, його елементи (об'єкти) та результат.

Представлено рейтинг України за індексом інклюзивного розвитку серед країн, що розвиваються.

Проаналізовано проблеми, які мають свій прояв на національному рівні, у просторовому вимірі, секторальному та галузевому зрізах, у політичній, економічній, соціальній, духовній сферах суспільної життєдіяльності, і є певними перепонами на шляху формування інклюзивного суспільства, розкрито тенденції суспільного розвитку на засадах інклюзивності.

Перспективи подальших наукових розвідок перебувають у площині обґрунтування вітчизняної моделі інклюзивного розвитку, яка б враховувала специфіку та сучасний стан українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Охріменко А. Г. Туристичні кластери як перспективні напрями Луцків О. М. Світовий та європейський досвід реалізації моделі інклюзивного розвитку. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Економічна»*. 2019. Вип. 97. С. 16–20.

DOI: 10.265652311-2379-2019-97-02

2. Задоя О. А. Інструменти та напрями реалізації стратегії інклюзивного розвитку в Україні. *Академічний огляд*. 2019. № 2 (51). С. 5–14.

DOI: 10.32342/2074-5354-2019-2-51-1

3. Махортов Ю. О., Гурочкіна В. В. Стратегічні напрями інклюзивного розвитку України. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*. 2018. № 17. С. 35–43.

4. Решетило В. П. Проблеми територіального вимірювання в умовах інклюзивного розвитку. *Комунальне господарство міст*. 2020. Т. 2. Вип. 155. С. 75–82.

DOI: 10.33042/2522-1809-2020-2-155-75-82

5. Бобух І. М., Щегель С. М. Інклюзивність розвитку регіонів України: оцінка, рейтинги та перспективи. *Регіональна економіка*. 2019. № 4. С. 41–50.

6. Снігова Ю. М. Оцінювання перспектив забезпечення інклюзивного розвитку в процесі реалізації державної регіональної політики. *Регіональна економіка*. 2019. № 2. С. 10–17.

7. Жаліло Я. А. Проблеми формування інклюзивного розвитку регіонів України в умовах європейської інтеграції. *Регіональна економіка*. 2018. № 3. С. 10–20.

8. Павлішина Н. М., Кочнова І. В. Можливості інклюзивного розвитку регіону в контексті сучасної парадигми маркетингу. *Приазовський економічний вісник*. 2019. Вип. 3 (14). С. 300–307.

9. Цимбалюк І. О. Генезис теорії інклюзивного розвитку регіону. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 47-2. С. 26–30.
DOI: 10.32843/bses.47-39
10. Гриценко А. А. Економіка України на шляху до інклюзивного розвитку. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 2. С. 9–23.
11. Вдовічен А. А., Вдовічена О. Г. Загальні підходи до оцінки параметрів інклюзивного розвитку економіки: егалітарний зріз для України. *Бізнес Інформ*. 2019. № 2. С. 64–71.
12. Жуковська А. Інклюзивний підхід до розвитку економіки: генезис виникнення та основні положення. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2019. № 2. С. 7–23.
13. Гуртов А. О. Генеза формування парадигми інклюзивного розвитку національної економіки. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2018. № 4. С. 47–52.
14. Круш П. В. Інклюзивний розвиток національної економіки. *Підприємництво та інновації*. 2019. Вип. 8. С. 52–56.
DOI: 10.37320/2415-3583/8.8
15. Тищенко О. П. Інклюзивний розвиток національної економіки України: передумови та доміанти формування стратегії управління. *Бізнес Інформ*. 2019. № 9. С. 71–79.
16. Вдовічен А. А. Управління макроекономічними диспропорціями національної економіки в умовах інклюзивного розвитку. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2018. Вип. 6 (18). С. 63–70.
17. Інклюзивний сільський розвиток в Україні: монографія / за ред. О. М. Бородіної. Київ: ІЕПр НАНУ, 2020. 257 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/330.pdf>
18. Бородіна О. М., Прокопа І. В. Інклюзивний сільський розвиток: науковий дискурс. *Економіка прогнозування*. 2019. № 1. С. 70–85.
DOI: 10.15407/eip2019.01.070
19. Бородіна О. М., Прокопа І. В. Майбутнє сільського сектору України – від екстрактивного використання до інклюзивного розвитку. *Економіка України*. 2018. № 11–12. С. 104–121.
20. Геєць В. М., Бородіна О. М., Прокопа І. В. Інклюзивність як напрям і візія сільського розвитку в Україні: концептуальні засади. *Економіка України*. 2020. № 11. С. 3–20.
DOI: 10.15407/economyukr.2020.11.003
21. Прокопа І. В. Поліпшення доступу до суспільних послуг на селі як напрям інклюзивного сільського розвитку (на прикладі охорони здоров'я та освіти). *Український соціум*. 2019. № 4 (71). С. 99–108.
DOI: 10.15407/socium2019.04.099
22. Коваленко О. В. Інклюзивні інновації в трансформовано-монополізованій продовольчій системі України. *Продовольчі ресурси*. 2019. Вип. 12. С. 210–228.
DOI: 10.31073/foodresources2019-12-22
23. Федулова Л. І. Інклюзивні інновації в системі соціально-економічного розвитку. *Економіка: реалії часу*. 2016. № 3 (25). С. 56–63. URL: <https://economics.opu.ua/files/archive/2016/No3/56.pdf>
24. Інклюзивний вимір розвитку міст – центрів ділової активності України: тенденції та перспективи: наукова доповідь / наук. ред. М. І. Мельник. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», 2019. 55 с.
25. Лісовський С. А., Маруняк Є. О., Гукалова І. В., Мозговий А. А., Поляцький С. А. Інклюзивність та екологічні пріоритети міського розвитку як складові якості життя населення (прикладні моделі міст). *Український географічний журнал*. 2019. № 2 (106).
DOI: 10.15407/ugz2019/02/013/
26. Зінчук Г. О. Інклюзивна складова розвитку сільських громад // Інтелектуальна економіка в умовах суспільних трансформацій: перспективи публічно-приватного партнерства: матеріали III Міжнар. наук.-практ. форуму, 27 червня 2017 р.: у 2 ч. Житомир: ЖНАЕУ, 2017. Ч. 1. С. 16–22.
27. Прогнімак О. Д. Інклюзивний розвиток України. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1 (51). С. 187–197.
28. Тріпак М. М. Вплив моральності на економічну поведінку суб'єкта соціуму в умовах інклюзії. *Український журнал прикладної економіки*. 2018. Т. 3. № 4. С. 14–21.
29. Снісаренко О. І. Поняття інклюзії та інтеграції через призму соціології. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2016. Вип. 31. С. 92–97.
30. В Україні наприкінці 2020 року в категорії бідних опиниться 45 % населення: дослідження. URL: <https://pon.org.ua/povnyu/8260-v-ukrayin-napriknc-2020-roku-v-kategoriyi-bdnh-opinitsya-45-naselennya.html>
31. Рівень безробіття в Україні. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/2020/>
32. Інклюзивний сільський розвиток в Україні: I квартал 2018 р. – II квартал 2020 р. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2020/11.pdf>
33. Цимбалюк І. Оцінка інклюзивного розвитку регіонів України. *Електронний журнал Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2019. № 4 (20). С. 157–165.
34. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

REFERENCES

- Bobukh, I. M., and Shchehel, S. M. "Inkluzivnist rozvytku rehioniv Ukrainy: otsinka, reitynhy ta perspektyvy" [Inclusive Development of Regions of Ukraine: Assessment, Ratings and Prospects]. *Rehionalna ekonomika*, no. 4 (2019): 41-50.
- Borodina, O. M., and Prokopa, I. V. "Inkluzivnyi silskyi rozvytok: naukovyi dyskurs" [Inclusive Rural Development: Scientific Discourse]. *Ekonomika prohnozuvannia*, no. 1 (2019): 70-85.
DOI: 10.15407/eip2019.01.070
- Borodina, O. M., and Prokopa, I. V. "Maibutnie silskoho sektoru Ukrainy - vid ekstraktyvnoho vykorystannia do inkluzivnoho rozvytku" [The Future of Ukraine's Rural Sector Is from Extractive Use to Inclusive Development]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 11-12 (2018): 104-121.
- Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua>
- Fedulova, L. I. "Inkluzivni innovatsii v systemi sotsialno-ekonomichnoho rozvytku" [Inclusive Innovations in the System of Socio-economic Development]. *Ekonomika: realii chasu*. 2016. <https://economics.opu.ua/files/archive/2016/No3/56.pdf>
- Heiets, V. M., Borodina, O. M., and Prokopa, I. V. "Inkluzivnist yak napriam i viziia silskoho rozvytku v Ukraini: kontseptualni zasady" [Inclusion as a Direction and Vision of Rural Development in Ukraine: Conceptual Principles]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 11 (2020): 3-20. DOI: 10.15407/economyukr.2020.11.003
- Hrytsenko, A. A. "Ekonomika Ukrainy na shliakhu do inkluzivnoho rozvytku" [Ukraine's Economy on the Path to Inclusive Development]. *Ekonomika i prohnozuvannia*, no. 2 (2016): 9-23.
- Hutorov, A. O. "Henezha formuvannia paradyhmy inkluzivnoho rozvytku natsionalnoi ekonomiky" [The Genesis of the Formation of the Paradigm of Inclusive Development of the National Economy]. *Aktualni problemy innovatsiinoi ekonomiky*, no. 4 (2018): 47-52.

"Inklyuzyvnyi silskyi rozvytok v Ukraini: I kvartal 2018 r. - II kvartal 2020 r." [Inclusive Rural Development in Ukraine: I Quarter 2018 - II Quarter 2020]. <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2020/11.pdf>

"Inklyuzyvnyi silskyi rozvytok v Ukraini" [Inclusive Rural Development in Ukraine]. Kyiv : IEP NANU, 2020. <http://ief.org.ua/docs/mg/330.pdf>

Inklyuzyvnyi vymir rozvytku mist - tsentriv dilovoi aktyvnosti Ukrainy: tendentsii ta perspektyvy: naukova dopovid [Inclusive Dimension of Development of Cities - Centers of Business Activity of Ukraine: Tendencies and Prospects: Scientific Report]. Lviv: DU «Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M. I. Dolishnyoho NAN Ukrainy», 2019.

Kovalenko, O. V. "Inklyuzivni innovatsii v transformovano-monopolizovanii prodovolchii systemi Ukrainy" [Inclusive Innovations in the Transformed-monopolized Food System of Ukraine]. *Prodovolchi resursy*, no. 12 (2019): 210-228.

DOI: 10.31073/foodresources2019-12-22

Krush, P. V. "Inklyuzyvnyi rozvytok natsionalnoi ekonomiky" [Inclusive Development of the National Economy]. *Pidpriemnytstvo ta innovatsii*, no. 8 (2019): 52-56.

DOI: 10.37320/2415-3583/8.8

Lisovskiy, S. A. "Inklyuzivnist ta ekolohichni priorytety mis-koho rozvytku yak skladovi yakosti zhyttia naselennia (pryklyady modelnykh mist)" [Inclusiveness and Ecological Priorities of Urban Development as Components of the Quality of Life of the Population (Examples of Model Cities)]. *Ukrainskyi heohrafichnyi zhurnal*, no. 2(106) (2019).

DOI: 10.15407/ugz2019/02/013/

Lutskiv, O. M. "Svitovyi ta yevropeyskyi dosvid realizatsii modeli inklyuzyvnoho rozvytku" [World and European Experience in Implementing the Model of Inclusive Development]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya «Ekonomichna»*, no. 97 (2019): 16-20.

DOI: 10.265652311-2379-2019-97-02

Makhortov, Yu. O., and Hurochkina, V. V. "Stratehichni napriamy inklyuzyvnoho rozvytku Ukrainy" [Strategic Directions of Inclusive Development of Ukraine]. *Problemy innovatsiino-investytsiinoho rozvytku*, no. 17 (2018): 35-43.

Pavlishyna, N. M., and Kochnova, I. V. "Mozhlyvosti inklyuzyvnoho rozvytku rehionu v konteksti suchasnoi paradyhmy marketynhu" [Opportunities for Inclusive Development of the Region in the Context of the Modern Marketing Paradigm]. *Pryazovskiy ekonomichnyi visnyk*, no. 3(14) (2019): 300-307.

Prohnyimak, O. D. "Inklyuzyvnyi rozvytok Ukrainy" [Inclusive Development of Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, no. 1(51) (2018): 187-197.

Prokopa, I. V. "Polipshennia dostupu do suspilnykh posluh na seli yak napriam inklyuzyvnoho silskoho rozvytku (na prykladi okhorony zdorovia ta osvity)" [Improving Access to Public Services in Rural Areas as an Area of Inclusive Rural Development (On the Example of Health and Education)]. *Ukrainskyi sotsium*, no. 4(71) (2019): 99-108.

DOI: 10.15407/socium2019.04.099

"Riven bezrobittia v Ukraini" [Unemployment Rate in Ukraine]. [Komunalne hospodarstvo mist, vol. 2, no. 155 \(2020\): 75-82.](https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/2020/Reshetylo, V. P.)

DOI: 10.33042/2522-1809-2020-2-155-75-82

Snihova, Yu. M. "Otsiniuvannia perspektyv zabezpechennia inklyuzyvnoho rozvytku v protsesi realizatsii derzhavnoi rehionalnoi polityky" [Assessment of Prospects for Ensuring Inclusive De-

velopment in the Process of Implementing State Regional Policy]. *Rehionalna ekonomika*, no. 2 (2019): 10-17.

Snisarenko, O. I. "Poniattia inklyuzii ta intehtratsii cherez pryzmu sotsiologii" [The Concept of Inclusion and Integration through the Prism of Sociology]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya 19: Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia*, no. 31 (2016): 92-97.

Tripak, M. M. "Vplyv moralnosti na ekonomichnu povedinku subiekta sotsiumu v umovakh inklyuzii" [The Influence of Morality on the Economic Behavior of the Subject of Society in Terms of Inclusion]. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky*, vol. 3, no. 4 (2018): 14-21.

Tymbaliuk, I. "Otsinka inklyuzyvnoho rozvytku rehioniv Ukrainy" [Assessment of Inclusive Development of the Regions of Ukraine]. *Elektronnyi zhurnal Skhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, no. 4(20) (2019): 157-165.

Tymbaliuk, I. O. "Henezys teorii inklyuzyvnoho rozvytku rehionu" [Genesis of the Theory of Inclusive Development of the Region]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, no. 47-2 (2019): 26-30.

DOI: 10.32843/bses.47-39

Tyshchenko, O. P. "Inklyuzyvnyi rozvytok natsionalnoi ekonomiky Ukrainy: peredumovy ta dominanty formuvannia stratehii upravlinnia" [The Inclusive Development of Ukraine's National Economy: Prerequisites and Dominants of Formation of a Management Strategy]. *Biznes Inform*, no. 9 (2019): 71-79.

"V Ukraini naprykintsi 2020 roku v katehorii bidnykh opynytstva 45 % naselennia: doslidzhennia" [In Ukraine, at the End of 2020, 45% of the Population Will Be in the Category of the Poor: A Study]. <https://pon.org.ua/novyny/8260-v-ukrayin-napriknc-2020-roku-v-katehoriyi-bdnyh-opynytstva-45-naselennya.html>

Vdovichen, A. A. "Upravlinnia makroekonomichnyimi dysproporctsiyami natsionalnoi ekonomiky v umovakh inklyuzyvnoho rozvytku" [Management of Macroeconomic Disparities of the National Economy in the Conditions of Inclusive Development]. *Ekonomichnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*, no. 6(18) (2018): 63-70.

Vdovichen, A. A., and Vdovichena, O. H. "Zahalni pidkhody do otsinky parametriv inklyuzyvnoho rozvytku ekonomiky: ehali-tarnyi zriz dlia Ukrainy" [The Common Approaches to Evaluating the Parameters of Inclusive Economic Development: the Egalitarian Sectional View for Ukraine]. *Biznes Inform*, no. 2 (2019): 64-71.

Zadoia, O. A. "Instrumenty ta napriamy realizatsii stratehii inklyuzyvnoho rozvytku v Ukraini" [Tools and Directions of Implementation of the Strategy of Inclusive Development in Ukraine]. *Akademichnyi ohliad*, no. 2(51) (2019): 5-14.

DOI: 10.32342/2074-5354-2019-2-51-1

Zhalilo, Ya. A. "Problemy formuvannia inklyuzyvnoho rozvytku rehioniv Ukrainy v umovakh yevropeiskoi intehtratsii" [Problems of Formation of Inclusive Development of Regions of Ukraine in the Conditions of European Integration]. *Rehionalna ekonomika*, no. 3 (2018): 10-20.

Zhukovska, A. "Inklyuzyvnyi pidkhid do rozvytku ekonomiky: henezys vynyknennia ta osnovni polozhennia" [Inclusive Approach to Economic Development: Genesis of Origin and Main Provisions]. *Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*, no. 2 (2019): 7-23.

Zinchuk, H. O. "Inklyuzyvna skladova rozvytku silskykh hromad" [Inclusive Component of Rural Community Development]. *Intelektualna ekonomika v umovakh suspilnykh transformatsii: perspektyvy publichno-pryvatnoho partnerstva*, part 1. Zhytomyr: ZhNAEU, 2017. 16-22.

Стаття надійшла до редакції 05.11.2020 р.